

*Development of the Social Pedagogy
Развитие на социалната педагогика*

СОЦИАЛНОПЕДАГОГИЧЕСКА РАБОТА ЧРЕЗ АРТТЕРАПЕВТИЧНИ СРЕДСТВА В РЕСУРСНОТО ПОДПОМАГАНЕ НА ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Ваня Градинарова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В условията на детската градина и/или общообразователните училища, в които се обучават и възпитават деца и ученици със СОП, е от изключително значение прилагането на разнообразие от методи и дейности, стимулиращи активността и взаимодействията на децата. През последното десетилетие прилагането на арттерапевтични методи в работата с деца със СОП се оказва много полезен инструмент, който отговаря на специалните потребности и е път към познанието. Разнообразието от техники позволява избраните дейности да бъдат съобразени с нивото на децата и да провокират силните страни на личността, което, от своя страна, може да спомогне за преодоляването на страхове, да разшири диапазона на възможностите им и да окаже положително влияние на самочувствието им. В настоящата статия е представено изследване, което има за цел да проучи възпитателните аспекти на арттерапевтичната работа при деца със СОП и да се отрази кои от тях оказват ефективно въздействие върху развитието им и способства за социалната ѝ адаптация посредством взаимодействието с изкуство.

Keywords: art therapy; children with special educational needs; inclusive education; development] social pedagogy work

Свободният достъп до образование и социално включване е основен акцент в съвременните образователни политики по отношение на обучението и възпитанието на деца със СОП в условията на детската градина и/или общообразователните училища. Утвърждаването на равния достъп и активното участие в обществото са резултат от един продължителен процес, през който се променят отношенията и грижите към децата и учениците със специални образователни потребности. Влезият в сила през 2016 г. Закон за предучилищното и началното училищно образование регламентира както организацията

на учебно-възпитателната работа с деца със СОП, така и социално-психологически, професионално-трудова и други дейности, свързани с лица с проблеми в развитието, като засяга ключово приобщаването на децата със СОП в общообразователната среда.

В обучението на деца със СОП съществуват специални принципи или правила, които са част от образователния процес. С.Р. Allen (Tsvetkova-Arsova, 2015) определя три основни принципа в обучението на деца с нарушения, които са базисни и общоопределящи не само за процеса на обучение, но също така и за цялостното отношение към деца с увреждания въобще, а именно: на нормализация – изисква разбиране на сходствата и различията между отделните групи във всяко общество да бъдат третираны като неизменна част от обществото; на честност – този принцип предвижда изслушване на всички страни, съветване, толерантност и честно отношение, процесът на вземане на решения да е взаимен – като се вземе под внимание както мнението на професионалистите, така и на родителите; на уважение – изисква третирането на всяка личност с увреждания като човешко същество и не следва да бъде третирана като по-маловажен или по-нискостоящ.

През последните години в обучението и възпитанието на деца със СОП широко приложение намира социално-образователният модел, чийто фокус не е насочен към дефицита, а напротив – към детето, към разкриването на потребности и развитието на възможностите и способностите му. От изключително значение е прилагането на диференцирани педагогически подходи, които да съответстват на интересите и да допринасят за стимулиране на мотивацията на ученика и максималното развитие на неговия потенциал. Една от задачите на сформирания екип от различни специалисти (педагогически специалисти, ресурсни учители, психолог, логопед, педагогически съветници и др.) в образователните институции е обсъждане на дейностите за обща подкрепа, които трябва да бъдат съобразени с индивидуалните потребности и възможности на всяко дете и ученик и да зачитат неговата уникалност. Именно екипната работа има за цел обмяна на добри практики с цел повишаване ефективността на педагогическите подходи – свързани не само с обучението, но и с възпитанието.

Когато се говори за обучение и възпитание на деца и ученици със СОП, могат да бъдат диференцирани две основни групи дейности в групата или класната стая – първите са академичните, свързани с усвояване на учебния материал, изпълнение на поставените учебни задачи и др., а вторият тип дейности са социално ориентираните – те включват изразяването на чувства и преживявания, създаване на атмосфера на доверие, развитие на социални умения и др. (Terziiska, 2012). Вторият аспект изисква търсенето и прилагането на дейности, които да благоприятстват активния социален живот на детето и хармоничното му съществуване в условията на детската градина и/или

училището. Важно е в класовете, в които са включени ученици със СОП, да се прилага разнообразие от интерактивни методи, стимулиращи активността и взаимодействията на децата.

Една добра практика, която набира популярност през последното десетилетие, е прилагането на арттерапевтични методи в работата с деца със СОП, която се оказва много полезен инструмент за справяне с различни поведенчески проблеми и благоприятства развитието на децата със специални потребности.

Н. Бояджиева изследва развитието на идеята за възпитание и терапия чрез изкуство, като обръща внимание на това сравнително по-ново направление от развитието на арттерапията, а именно навлизането на арттерапията в образованието и социалнопедагогическа работа. „То започва от преустройството на методиката на обучение по изкуствата. Появява се и като елемент, макар и в скрит вид, в педагогическото реформаторство и движението за образование и възпитание чрез изкуството, чието начало започва от последните десетилетия на XIX век, но се разгръща с пълна сила в началото и първите десетилетия на XX век (Boyadzhieva, 2013: 10). През последните две десетилетия приложението на арттерапевтичния подход набира все по-широка популярност, като „се утвърждава като принцип на социалното възпитание и рехабилитация при превенцията и профилактиката на отклонения в поведението или при работа с рискови групи и лица“ (Boyadzhieva, 2016: 16). Приложението на арттерапевтичния подход и по-специално в работата с деца със СОП, е обект на научни изследвания – К. Караджова и Д. Щерева (2009) представят възможностите на изкуството като алтернативно средство за взаимодействие при деца с интелектуална недостатъчност. П. Терзийска (2012), П. Марчева (2013), Е. Тополска (2009) проучват приложението и възможностите на арттерапевтичните дейности в процеса на интеграция на деца със специални образователни потребности.

Арттерапията може да се определи като „способи и технологии за рехабилитация на лица с ограничени възможности посредством изкуството и художествената дейност, които се основават на способността на човека за образно възприемане на обкръжението и за подкреждането на връзките си с него в символна форма“ (Роров, 2008: 14 – 15). Н. Бояджиева отбелязва, че „терминът арттерапия днес се прилага към всички видове занимания с изкуство, които имат по-широка насоченост (музика, драма, танц, кино, литература и т.н.), докато „арттерапията, в тесен смисъл на думата, е свързана с изобразителното изкуство и визуално-пластични дейности, а в широк смисъл се употребява като „изкуствотерапия“, „терапия чрез изкуство“, „художествена терапия“, „терапия чрез артистични дейности“ (Boyadzhieva, 2016: 19).

Изкуството има полифункционален характер на въздействие, което обуславя и основните функции на арттерапевтичната работа – компенсираща, раз-

виваща и обучаваща. Компенсиращата функция се състои в това, че благодарение на възприемането на различните произведения на изкуството или посредством активното упражняване на някакъв вид или жанр на изкуството могат да бъдат компенсирани различните неразрешени личностни проблеми. Развиващата функция се изразява в развитието на навици у клиентите чрез възприемането на изкуството и прякото му преживяване. Обучаващата функция цели формирането на нови навици у клиента, които до този етап той не е овладял (Boyadzhieva, 2012; Попов, 2008).

Именно хуманистичната природа на арттерапевтичните дейности създава условия за преживяване на доверие от страна на детето към възрастния. Отсъствието на критика и оценъчност в процеса спомага за разкриването на детето. При арттерапевтичните дейности от особена важност е съблюдаването на принципа за свобода. Свободата и спонтанността в рисуването позволяват изразяването на детското светоусещане по един незастрашаващ начин. Способността да се създава невербален контакт, е още една от причините, които определят терапията чрез изкуство като изключително подходяща при работа с деца със СОП. Еванс и Дубровски определят създаването на една картина като акт на комуникация; „ние очакваме и се надяваме онзи, който я гледа, независимо дали това е майката на детето, или публиката на артиста, да разбере нещо от онова, което е било обрисувано, когато гледа образа“ (Evans & Dubrovski, 2014: 6).

Предмет на изследване в настоящата публикация е представяне на изследване, което има за цел да проучи, изследва и анализира възпитателните аспекти на арттерапевтичната работа при деца със специални образователни потребности и да се отрази кои от тях оказват ефективно въздействие върху развитието им.

Хипотеза

Арттерапевтичната работа е изпълнена с позитивен заряд, ориентирана към и за човека, не изисква вербална активност, което я превръща за децата със СОП в средство за емоционално изразяване и освобождаване от тревожните мисли и чувства. Възпитателните аспекти на арттерапевтичната работа при деца със СОП благоприятстват формирането на нравствени, комуникативно-рефлексивни основи на личността и способства за социалната ѝ адаптация посредством взаимодействието с изкуство.

Предмет на изследването

Възпитателните аспекти на арттерапевтичната работа.

Обект на изследването

Децата със специални образователни потребности.

Задачи на изследването

1. Да се проучат основните характеристики и особености на възпитателните аспекти на арттерапевтичната работа при деца със СОП.

2. Да се проучат и анализират съществуващите форми на арттерапевтична работа при деца със СОП в условията на ресурсните центрове за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности.

3. Да се разработи експериментален модел за арттерапевтична програма за деца със СОП.

4. Да се анализират и обобщят резултатите от проведената програма.

5. Да се формулират изводи и препоръки на базата на проведения експеримент.

Методите на изследване са описателен анализ на литературни източници от областта на арттерапията, социална педагогика, специална педагогика, теория на възпитанието, художественото възпитание, психология; емпиричен – осъществяване на първична оценка/анализ на актуални медицински документи и индивидуални образователни програми; прилагане на арттерапевтичен модел за работа, чрез който се цели да се проследят сфери на въздействие и личностното развитие на учениците със СОП. Анализирането на резултатите от реализирания арттерапевтичен модел се осъществява на база на водените протоколи за включено наблюдение и въпросниците, попълнени от ресурсните учители, които отразяват липсата или наличие на промяна в поведението на детето.

Изследването се проведе в три етапа: първият етап включва разработване на арттерапевтичен модел за работа при деца със специални образователни потребности; осъществяване на първична оценка, проучване и анализ на медицински документи и индивидуални образователни програми за деца със СОП. Във втория етап на изследването се осъществява прилагането на разработения арттерапевтичен модел за работа с деца със СОП в условията на общообразователните училища, в които се обучават и получават ресурсно подпомагане.

Оценка и анализ на проведената програма се осъществява в третия етап. Проучва анкетно проучване на специалистите (ресурсни учители) за влиянието на арттерапевтичния модел.

Изследвани лица са 23 ученици със СОП на възраст от 7 – 15 г., които се обучават в 34. ОУ „Стою Шишков“ – София, и 95. СУ „Проф. Иван Шишманов“ – София. Те са хетерогенна група ученици със СОП, която включва следните диагнози: специфично разстройство на училищните умения, разстройство с дефицит на вниманието и хиперактивност, умствено изоставане, генерализирано разстройство на развитието, смесени специфични разстройства в психологичното развитие, разстройство на експресивната реч (разстройство на експресивна и рецептивна реч), специфично разстройство на артикулацията, специфично разстройство на развитието на двигателните умения. Разработеният арттерапевтичен модел е съобразен с индивидуалните потребности и

възможности на изследваните лица и предлага разнообразие от техники както според използваните художествени средства (фиг. 1), така и според зададените теми (фиг. 2). Многообразието дава възможност на всяко дете да открие „своето“ средство и тема, да изрази себе си и съответно да преживее чувство на удовлетвореност. Арттерапевтичният модел се реализира в артателиета, създадени в гореспоменатите училища. Продължителност на провеждане на артателиетата е 4 месеца (март – юни 2016 г.). Честотата на провеждане на артателиетата е 1 път в седмицата във фиксиран ден от началото до края на изследването. За този период са проведени 97 сесии. Формите на работа са индивидуална и групова, като са реализирани 23 индивидуални сесии и 74 групови сесии.

Фигура 1

Фигура 2

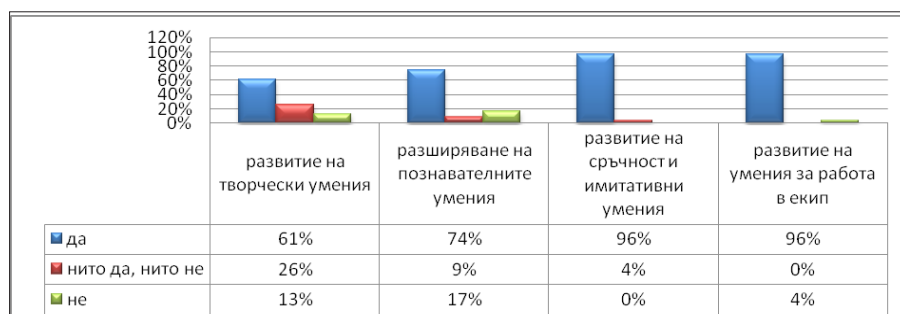
Арттерапията в изследването се прилага не като елемент на рехабилитационна или корекционна работа, а като възпитателно средство, което подпомага цялостното развитие и социалната адаптация на децата.

В периода на провеждане на артателиетата ресурсните учители имат постоянен контакт и наблюдение над поведението на децата. На база на попълнените от тях въпросници в края на експерименталния процес могат да бъдат изведени следните резултати, отразяващи влиянието на социалнопедагогическата работа чрез арттерапевтични средства при деца със СОП. По отношение на интереса към занимания с творчески дейности, както и посещението на мероприятия, свързани с изкуство, той се е засилил при 56% от участниците,

при 22% няма промяна, а при 22% тя е с непостоянен характер. Специално внимание трябва да се обърне на факта, че 96% от лицата, участвали в арт-ателиетата, изразяват желание за по-често провеждане на сесиите, като само 4% не проявяват подобен интерес. Немалък е и броят на учениците, които проявяват изразен интерес към работа с различни арттерапевтични техники и желание да експериментират с нови материали и техники – 82%, като 9% остават настрана и 9% не проявяват никакво желание.

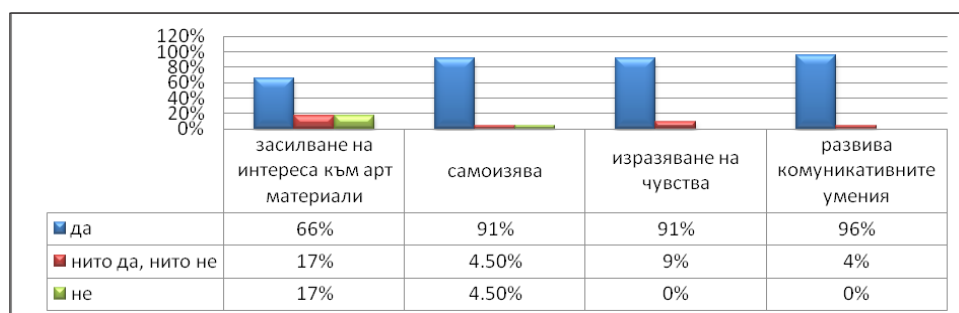
Констатациите от анализирането на резултатите от проученото мнение на учителите насочва към висока оценка за влиянието на приложния арттерапевтичен модел при работата с деца със СОП. Многоаспектното положителното влияние и съответните показатели са отразени в таблица 1 и таблица 2.

Таблица 1

Резултатите от изследването показват, че прилагането на арттерапевтични дейности, като рисуване, оцветяване, моделиране и др., които са психомоторни дейности и по природа са сензорни, оказва положително влияние за развитието на сръчност и имитативни умения при 96% от ИЛ.

Таблица 2

Прави впечатление, че при 91% арттерапевтичните дейности са допринесли за изразяване на чувства посредством изобразителни дейности, тъй като изразяването посредством артдейности не е регламентиран процес, който следва правила. Освен това изразяването чрез изкуство е форма на невербална комуникация – за деца, които не са в състояние да изразят своите мисли, усещания, емоции и възприятия, това е един от начините да предадат това, което може да се окаже трудно да се изрази с думи. В този смисъл, то може да допринесе за развитие на комуникативните умения, както и да даде възможност на детето да реши кога от невербална форма на комуникация да премине към вербална. При 96% това е оказало положително влияние за развитие на комуникативните умения.

Във връзка с получените резултати от проведеното изследване могат да бъдат направени следните изводи и препоръки.

1. Прилагането на арттерапевтични дейности в работата с деца със СОП е положителен фактор за личностното развитие на децата, тъй като благоприятства процеса на социализация и приобщаване към детската градина и/или училищната среда. Атерапевтичните техники позитивират, намаляват чувството на тревожност. Липсата на оценъчност допринася за себеизява и развитие на личността.

2. Участието в артателиета благоприятства развитието на междуличностните отношения. Създава условия и е предпоставка за възникване на нови приятелства с участници от групата. Реализирането на артпроекти, от своя страна, дава възможност за разширяване на социална активност и развитие на уменията за работа в екип.

3. Прилагането на разнообразни материали и арттехники засилва интереса на детето към работа с някои от материалите, използвани по време на сесията, и провокира последващо експериментиране и творчески изяви, което, от своя страна, развива творческите умения и въображението на детето.

4. Разнообразните изобразителни техники дават възможност на всяко дете да открие своята силна страна, да експериментира и изследва света около себе си и да преживее чувство на успех и удовлетвореност, което благоприятства за повишаване на самооценката, а от своя страна, успехът стимулира мотивацията за постигане на нови цели.

5. Арттерапевтичните дейности допринасят за развитие на сръчност и имитативни умения, както и за подобряване състоянието на фината моторика, координацията око – ръка, развитието на цветовия гнозис и тактилните усещания, което ги прави изключително подходящи при работа с деца със СОП.

Добре е да се повиши осведомеността на родителите и педагозите от детските градини и училищата във връзка с ефектите от прилагането на арттерапията при деца със СОП, както и да бъдат насърчавани съвместни ателиета или проекти, които да включват и деца от групата или класа на детето и

ученика със СОП. Няма стандарт или методология, които да регламентират честотата, условията и начина на реализиране на арттерапевтичните дейности. Удачно би било да се регламентира създаването на артателиета и провеждането на арттерапевтични сесии, както и да се обезпечи осигуряването на разнообразни материали за реализирането им.

Представеното изследване обръща внимание на положителното въздействие, което арттерапевтичният подход има при социалнопедагогическата работа в ресурсното подпомагане на деца със СОП. Арттерапевтичната работа е изпълнена с позитивен заряд, ориентирана е към и за човека, не изисква вербална активност, което я превръща за децата със СОП в средство за емоционално изразяване и освобождаване от тревожните мисли и чувства. Участието в арт-ателиета не изисква предишен опит, свързан с изкуството, тъй като акцентът е върху творческия процес, а не върху крайния продукт. Експериментирането с различни материали, разнообразието от арттехники дават възможност всяко дете да преживее чувство на успех, удовлетвореност, да развие своя потенциал и способстват за социализацията посредством взаимодействието с изкуство.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Boyadzhieva, N. (2012). Art terapiya v sotsialno-pedagogicheskoy praktike i konsulytirovanii. V: *Terapiya iskusstvom*. Pod nauchnoy redaktsiey V. N. Nikitina, N. Boyadzhievoy, L. D. Lebedevoy & I.V. Vachkova, s. 156 – 172. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Бояджиева, Н. (2012). Арттерапия в социално-педагогической практике и консультировании В: *Терапия искусством*. Под научной редакцией В. Н. Никитина, Н. Бояджиевой, Л. Д. Лебедевой & И.В. Вачкова, с. 156 – 172. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Boyadzhieva, N. (2013). *Razvitie na ideyata za vazpitanie i terapiya chrez izkustvoto v universitetskata pedagogika*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Бояджиева, Н. (2013). *Развитие на идеята за възпитание и терапия чрез изкуство в университетската педагогика*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Boyadzhieva, N. (2016). Printsipat za vazpitanie, obrazovanie i terapia tshrez izkustvo v Bulgaria. *Pedagogika*, 8, 13 – 27 [Бояджиева, Н. (2016). Принципът за възпитание, образование и терапия чрез изкуство в България (Развитие и актуално състояние). *Педагогика*, 8, 13 – 27].
- Evans, K. & Dubrovski, J. (2014). *Otvad dumite*. Sofia: Centar za psihosotsialna podkrepa [Еванс, К., Дубровски, Я. (2014). *Отвъд думите*. София: Център за психосоциална подкрепа].

- Karadzhova, K. & Shtereva, D. (2007). *Izpolzvanе na nyakoi artterapevtichni tehniki kato sredstvo za diagnostika i korektsiya pri detsa s umstvena nedostatachnost*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“ [Караджова, К. & Щерева, Д. (2007). *Използване на някои арт-терапевтични техники като средство за диагностика и корекция при деца с умствена недостатъчност*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“].
- Попов, Т. (2008). *Artterapiya pri detsata*. Sofia: Defekto EOOD [Попов, Т. (2008). *Арттерапия при децата*. София: Дефекто ЕООД]
- Terziiska, P. (2012). *Detsata sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti v obshtata obrazovatelna sreda*. Blagoevgrad: UI “N. Rilski” [Терзийска, П. (2012). *Децата със специални образователни потребности в общата образователна среда*. Благоевград: УИ „Н. Рилски“]
- Tsvetkova-Arsova, M. (2015). *Pedagogika na detsa Iutshenitsi s mnozhestvo uvrezhdania*. Sofia: Fenomen [Цветкова-Арсова, М. (2015). *Педагогика на деца и ученици с множество увреждания*. София: Феномен].

SOCIAL-PEDAGOGICAL WORK THROUGH ART THERAPEUTIC METHODS IN RESOURCE SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. Application of a variety of methods stimulating early development is crucial for students with special educational needs (SEN) in kindergarten and general education schools. Over the last decade art therapeutic methods have proven effective in working with children with SEN by providing a new path to knowledge. Through the use of art therapeutic techniques, selected activities can be tailored according to the developmental level of children. This strength-based approach helps children overcome fears and increase self-esteem. In the present article, we explore the educational aspects of art therapeutic work with children with SEN and identify the factors that have a significant impact on their development and social functioning in particular.

✉ **Ms. Vanya Gradinarova**
Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: gradinarovavanya@gmail.com